

HELENA KNIFIĆ SCHAPS

GRADNJA UNUTAR PARKA PRIRODE "VELEBIT" I NACIONALNOG PARKA "SJEVERNI VELEBIT"

Helena Knifić Schaps
Oboj 68
HR 10000 Zagreb

UDK: 728.6:502.4.(497.5 Velebit)
Izvorni znanstveni članak
Ur: 2002-12-09

Nastavljajući prikupljati podatke o obilježjima pučke stambene arhitekture velebitskog i podvelebitskog kraja, te proširujući teme na ostale tipove gradnje u granicama sjevernog dijela Parka prirode "Velebit" i Nacionalnog parka "Sjeverni Velebit", autorica bilježi autentične objekte i ambijente, one u kojima se događa obnova, kao i novogradnje. Posebno upućuje na potrebu očuvanja graditeljske baštine kroz vidove konzervatorske i drugih tipova zaštite, vječno pitanje mjerila nove izgradnje, tehnička unapređenja, adekvatnost primjene materijala, te posebno apostrofira problem oblikovanja, osobito kod objekata javne namjene.

Tijekom godine 2002. obiđeni su lokaliteti u granicama Nacionalnog parka "Sjeverni Velebit" (na planinarskom putu Zavižan – Gornja Klada), te naselja na rubnim dijelovima Parka, u sjevernom dijelu Parka prirode "Velebit". Obilasci su provedeni u organizaciji Senjskoga muzejskog društva, uz potporu Razreda arhitekata Hrvatske komore arhitekata i inženjera u graditeljstvu (u svrhu unapređenja stručnih djelatnosti). Cilj istraživanja koje je započeto 2000., jest konstatiranje stanja graditeljskog fonda, te proučavanje karakteristika objekata i ambijenata ponajprije pučke arhitekture na Velebitu, u podvelebitskom i primorskom kraju, te zaleđu Senja. Sudionici su bili prof. Ante Glavičić, prof. Darko Nekić, Darko Tomljanović i povremeno Darinka Brusić. Obiđeni su uglavnom planinski lokaliteti (Borovci, Starčević Pod, Štokić Pod, Marama, Baričević Pod, Grabarje, Babrovača, Jovanović Padež,

Oltari, Krasno), jedno primorsko naselje (Kamenice), te ustanovljeno da postoji jedan novonastali ambijent uz more (Žrnovnica). Osim objekata pučke stambene arhitekture (Borovci, Starčević Pod, Štokić Pod, Marama, Baričević Pod, Kamenice, Babrovača, Jovanović Padež) zabilježeni su i ostali tipovi gradnje kao što su stanovi (stanovi Babića i Modrića), izvori i bunari (Žive vodice, Borovci), šterne ("Suza Velebita" u Babrovači), branjevine i kameni suhozidi (put Zavižan – Gornja Klada), ali i javni školski (Grabarje), sakralni (Oltari) i ugostiteljski objekti (Žrnovnica, Krasno).

Svi objekti i lokaliteti nisu detaljno proučeni ni arhitektonski snimljeni, te će ih trebati ponovno obići. Mogu se očekivati nova iznenađenja, poput onoga u Marami. A baš to nadahnjuje i potiče zaljubljenika u prirodu, Velebit i arhitekturu.

GRADNJA U OKVIRU NACIONALNOG PARKA "SJEVERNI VELEBIT"

U granicama Nacionalnog parka "Sjeverni Velebit" nema puno objekata tradicijske pučke arhitekture namijenjene stalnom stanovanju. Zbog nadmorske visine na kojoj se nalazi (518-1676 m n.m.), nastambe su kroz povijest imale sezonski karakter. Selilo se ljeti iz nižih krajeva ili iz krajeva uz more, u kojima bi za ljude i za stoku ponestalo vode.¹ Ono cjelinâ što još postoji, smješteno je uglavnom u blizini najistaknutijih točaka Parka, kao što su Zavižan i Štirovača. Očuvanost građevnog fonda i ambijentalnih kvaliteta (kakve su npr. one u Babrovači i Jovanović Padežu), te blizina tako jakih punktova trebala bi se iskoristiti za njihovu valorizaciju, uspostavu kategorije zaštite, te istraživanje i određivanje najoptimalnijeg načina integracije u ponudu i redovite djelatnosti Nacionalnog parka.

Jovanović Padež

Padeži su ljetne nastambe, uvjetno rečeno, nekada bogatijeg stanovništva primorskih i nižih podvelebitskih dijelova. Smješteni su na pretežno ravnom terenu, uz rub šume i livade na kojoj se napasala stoka, te nedaleko od neke

¹ Prema kazivanju gđe Ruže Knifić, učiteljice u Osnovnoj školi Grabarje, u razdoblju od 5. 11. 1946. do 15. 6. 1948., voda je oduvijek bila kriterij koji je određivao ritam života. U razdoblju kad je počelo sustavno školovanje djece podvelebitskog kraja, trajanje školske godine također je ovisilo o vodi. Kad bi je ponestalo, a moglo je to biti već i u svibnju, škola se zatvarala, jer su djeca selila s roditeljima i stokom u stanove ili padeže.

vode ili snježnice iz koje se vadio snijeg. Uzgajalo se tu i ponešto krumpira, zelja, korabe, a sijao se i ječam. Selilo je sve stanovništvo, gonila se sva stoka. Najveći padeži bili su Bilenski, Borovački i Jovanović padež.

Do današnjih dana najviše se očuvao i čak uznapredovao Jovanović Padež. Smješten u blizini omiljenog ljetnog odredišta domaćeg živilja, planinara i turista – Štirovače, na 1060 m n. m., postupno se revitalizira i širi. Nastanjuju ga i grade svoje sezonske nastambe vrlo gostoljubivi potomci nekadašnjeg stanovništva, koji danas žive uglavnom u Rijeci. Razvili su ovdje način života po uzoru na "vikendaška" naselja, sa stolovima i klupama za sjedenje i okupljanje. Njihove se nastambe više ne zovu "stanovi", već "vikendice". Njih dvadesetak ponavlja tradicijsku tlocrtnu matricu smještaja po obodu šumske čistine (sjeverni i istočni rub) i oblikovnu matricu. Do sada je mjerilo ostalo potpuno ušćevano. Prizemni objekti veličine oko 4 x 5 m dvostrešnog krova strmog nagiba i kod većine njih trijema pred ulazom građeni su doduše najraznolikijim materijalom, sa spontanom upotrebom elemenata i detalja tradicijske gradnje (drveni žlijeb na drvenim kukama, gdjgdje šimla), ali ipak djeluju kao kompaktna cjelina. Poticajnim mjerama mjerodavnih tijela državne uprave dala bi se vjerojatno unaprijediti gradnja autohtonim gradivima (kamen, drvo, šimla), te ponuditi rješenja za zbrinjavanje otpada, kako se on ne bi, kao što je to sada slučaj, rješavao bacanjem u obližnje ponore i jame.

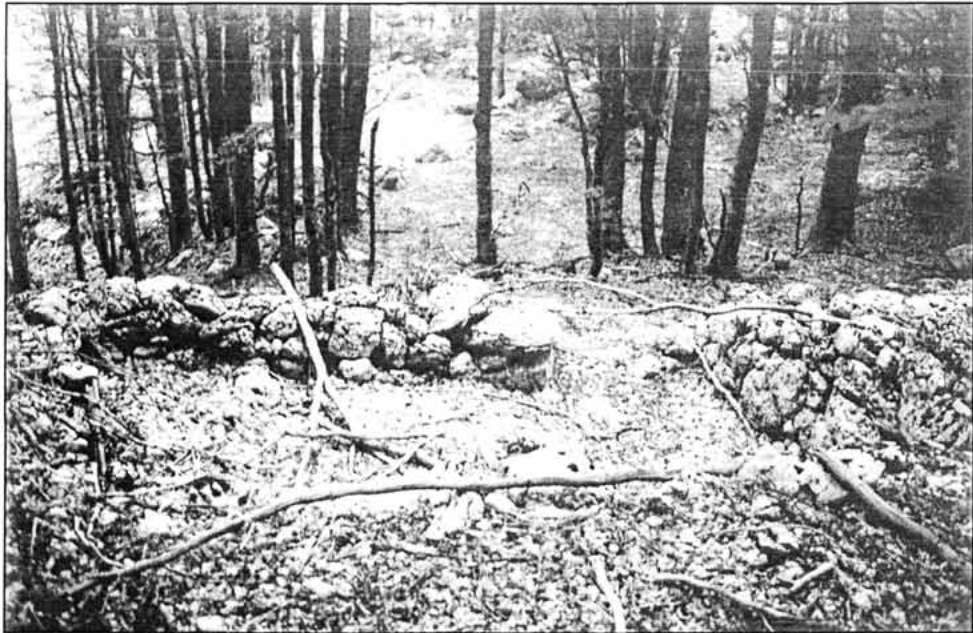
Stanovi Modrića i Babića

Na oko sat hoda od Zavižana prema Gornjoj Kladi nalazi se grupa stanova smještenih s vanjske strane kamenog suhozida što ograđuje nekad obradivo tlo. Prema kazivanju Drage Vukušića u Babrovači to su stanovi Modrića i Babića iz Donje Klade.² Babići su u ove krajeve došli kao Vlasi, a poslije su prešli na katoličku vjeru. Ljeta su provodili u stanovima u Velebitu, kosili travu i slagali stogove sijena, koje su na leđima nosili u Donju Kladu, za zimu. Sadili su krumpir, ječam, zelje i korabu. Stanovi su danas zarasli u gustu bukovu šumu,³ koje zacijelo nije bilo kad su podizani. Od njih su ostali samo zidovi, bez ikakvog traga krovne konstrukcije i pokrova (vjerojatno drvo i šimla). Na blago nagnutu terenu grupirana su tri odvojena stana, a po veličini gradnje i širini ulaza dade se zaključiti da su dva bila namijenjena smještaju ljudi, a jedan je bio za stoku. Prva

² A. Glavičić, 1967-1968. piše da Modrići i Babići dolaze iz Starigrada, pa te podatke treba još provjeriti.

³ 1967. to je još bila mlada bukova šuma, (A. GLAVIČIĆ, 1967-1968).

dva, jugoistočno od branjevine, gotovo da su jednake veličine – 5 x 3,5 m, ulaza širine oko 60 cm, nasuprotnog zida visine oko 1 m, ukopanog u teren. Zidovi su vrlo debeli (oko 80 cm, građeni tehnikom suhozida, od potpuno neobrađenog kamena). Stanovi su visinski i tlocrtno izmaknuti i nemaju vidljivu međusobnu vezu. Treći je stan izvana kvadratična, iznutra kružna oblika, unutrašnjeg promjera oko 2 m. Ulaz je širok oko 30 cm, što upućuje na to da je bio namijenjen zaklonu stoke – ovaca i koza, a uski prolaz štiti od ulaska medvjeda. Stan je zidom povezan s donjim stanom namijenjenim zaklonu ljudi.⁴

Sl. 1. Ostatci stanova Babića i Modrića zarasli u gustu bukovu šumu, snimila Helena Knifić Schaps, kolovoz 2002.

⁴ Prema kazivanju Drage Vukušića nekada je na ovom dijelu Velebita bilo na tisuće ovaca i koza. Uzgajale su se one zbog mlijeka, vune i mesa, prehranjivale su se pašom i brstilom, a posebna im je pogodnost bila to što im se nije trebala nositi voda. Napajale su se rosom s lišća i trave. Vodom se pojila samo krupna stoka, uglavnom magarad, mule i krave, jer je konja nekada bilo vrlo malo. Stanovništvo Velebita i primorskog pojasa najradije je za rad upotrebljavalo mule – papkare križane između magarca i kobile. Glavne su im odlike velika radna izdržljivost, mali zahtjevi u pogledu hrane i vode, te tvrda kopita koja nije potrebno potkivati. Za stanovništvo koje se tradicionalno nije bavilo kovačkim zanatom već je bilo orijentirano na rijetke lokalne, a većinom putujuće kovače (kažu da su redovno dolazili "Cigani" i potkivali konje), bilo je to veliko olakšanje.

Putem se nailazi na impresivno dugačke suhozidne širine 60 – 70 cm i visine do 1 m, koje su ograđivale pašnjake ili obradive površine. Za gradnju se krčio kamen, te se tako dolazilo do plodne zemlje. Visinski se teren dijelio terasama. U njih se sadio krumpir, koraba, ječam i zelje.⁵

Inače je put od Zavižana do Gornje Klade od davnina služio stanovništvu za seobu u planine i s nje, do stanova ili padeža. Uglavnom je to prava kozja staza, iako se povremeno nailazi na građene dijelove širine i do 1,5 m, s grubo obrađenim rubnim kamenima i ispunom, koji su građeni krajem 19. st. za krajinske vlasti. Ispunu čini kamen lomljenjak okrenut ravnijom stranom prema gore, bez zasipavanja međuprostora i zatvaranja rupa. Takvi se dijelovi nalaze u fragmentima duljine najviše 20-ak metara, a poslije skakutanja s kamena na kamen čine se kao autoput.

Sl. 2. Dva ograđena bunara u Živim vodicama (na slici prof. Glavičić i Darko Nekić) u kolovozu 2002., snimila Helena Knifić Schaps

⁵ (P. ROGIĆ, 1965). Krumpir se na području Velebita počeo saditi tek oko 1763., kada se nakon sklapanja mira između Austrije i Pruske oficiri vraćaju, donoseći sa sobom krumpir, koji daju domaćem stanovništvu, i oni ga ovdje sade.

Žive vodice

Polu sata hoda od stanova Babića i Modrića dospijeva se kroz šumu do zaravni na oko 1225 m n. m., koja se naziva Žive vodice. Ovdje dominiraju dva okrugla, u teren upuštena bunara u sjevernom dijelu, te terasasto podgrađene, nekada obrađene površine zemlje, zarasle u gustu, sočnu travu na južnom dijelu.

Gornji (istočni) udaljen je bunar oko 10 m od šume, na rubu koje je izvor žive vode ograđen s tri oveća kamena. Voda s istočne strane po tlu utječe u bunar, najvjerojatnije po nepropusnoj ilovači, koja se mjestimično nalazi u površinskom sloju.

Bunar je ograđen jednostavnom ogradom od rašljastog granja. Ostaci ulaza vidljivi su sa zapadne strane. Unutrašnji promjer mu je oko 560 cm, a vanjski 680 cm. Građen je priklesanim kamenom, zida visine oko 260 cm od sadašnjeg dna (nemoguće je štapom utvrditi koliko je taloga na dnu), a dubina bunara do zatečene površine vode je oko 160 cm. Voda je vrlo bistra i naizgled čista.⁶ Od ulaza prema zapadu do donjeg bunara (visinska razlika površina vode možda 2 m) vodi kamenom obostrano markiran kanal, koji izgleda kao preljevanje gornjega bunara.⁷

Zidovi obaju bunara završavaju najviše pola metra od tla na nižem dijelu terena, tako da ne predstavljaju ogradu, odnosno neku vrstu grla.

Donji (zapadni) bunar, udaljen od gornjega 10,50 m, gotovo je iste veličine kao i gornji (unutrašnji promjer 560 cm). Zidovi su do površine vode visoki oko 120 cm, a dubina vode je oko 90 cm. Na površini ima dosta raslinja, tako da voda ne djeluje previše čisto. Ideju o preljevu između gornjeg i donjeg bunara potkrjepljuje pravokutan otvor na polovici visine zida prema istoku, u pravcu kanala na tlu. Nasuprot otvoru, na zapadnoj strani nalazi se oko 2 m široki put podgrađen istim priklesanim kamenom, koji se blago spušta do vode.

Sudeći po tom detalju, gornjim su se bunarom za piće služili ljudi, a donji je bio namijenjen krupnoj stoci (stoka sitnog zuba pojila se rosom).⁸

⁶ Stanovništvo vjeruje da je čista svaka voda u kojoj živi "gujna" i vretenac.

⁷ Prema pisanju A. Glavičića 1967. korito je bilo drveno.

⁸ Prema kazivanju Drage Vukušića, glavnu žilu vode ima donji bunar, i taj nikada nije presušivao. Ima rupu za preljevanje, koja se zatvarala tisovom daskom da voda ne otječe prebrzo. Kako su bunari bili državni (gradila ih je Austro-Ugarska), u Žive su vodice dolazili za sušnih godina ljudi čak s Oltara, s burilima na ledima ili na magarcima. Nekada ih je znalo biti toliko da su čekali u redu na vodu. A ona se dijelila po redu. Obično bi ju grabila jedna žena plosnatom "tavom" (posudom s dugačkim drškom) i ulijevala u burila. Nije se smjelo preko reda. Priča se da se jedanput neki nasilni muškarac htio progurati naprijed, vrijeđao je sve, osobito ženu koja je dijelila vodu, a ona ga je odalasila tavom po glavi da se srušio.

Voda u ovome dijelu nije rijetkost. Jugozapadno od vrha Budima nalaze se Borove vodice, u kojima je za kišnih godina bilo toliko vode da bi mogla i mlin potjerati. Narod ih je zato nazvao i "Mlinica".⁹

Planinarski put vodi kroz Klanac od Vodica do okrugle livadice nazvane Ciganski dolčić. Priča se da su ovamo dolazili Cigani kovači, boravili neko vrijeme i ljudima izrađivali ožege (čelične šipke s rašljastim završetkom za poticanje vatre), tronoge (tronožasti podmetač koji se stavlja na kamen što okružuje ognjište, da bi se na njega mogla staviti posuda za kuhanje) i pinjete (lijevanoželjezne posude s izbočenim dnom, iznutra pocinčane – "cinjane", za kuhanje palente).¹⁰

Na putu do Babrovače nailazi se na još jednu skupinu stanova, čiji se zidovi tek naziru (kao temelji), opet u gustoj šumi. Zanimljiv je jedan stan koji se sastoji od 3 jedinice, svaka sa svojim ulazom, te najvjerojatnije sa zajedničkim krovom.

Sl. 3. Kuće Vukušića u Babrovači, na planinarskom putu Zavižan – Gornja Klada, snimila Helena Knifić Schaps, kolovoz 2002.

⁹ Prema kazivanju Drage Vukušića.

¹⁰ Prema kazivanju Drage Vukušića.

Sl. 4. Drago Vukušić i "Suza Velebita", kolovoz 2002., snimila Helena Knifić Schaps

Babrovača

Pod vrhom Visibaba, na oko 900 m n. m. nalazi se dolac Babrovača. Nekada je ovdje bilo petnaestak kuća u koje su ljeti selili svi Vukušići iz Gornje Klade, a danas je Drago Vukušić sa ženom Maricom njezin jedini ljetni stanovnik.¹¹

Okućnica Vukušićevih vrlo je dobro održavana, zidovi i podzidi su uređeni, gotovo da i nema urušenih dijelova. Planinarski put prolazi izravno kroz dvorište, ispred kuća, tj. prizemnoga dvojnog objekta na povišenom dijelu, orijentiranog prema jugozapadu. Gospodarski objekti (kokošinjac s otvorenim dijelom pokrivenim mrežom, štala za mulu) podalje su od kuće, ispod puta. Pred kućom je, gotovo paradigmatički, stol s klupama u sjeni visoke lipe (bjelogorica koja ljeti štiti od sunca, a zimi omogućuje osvjetljavanje i zagrijavanje). Kuće su izvana i iznutra ožbukane, klasičnoga tlocrta – kuhinja,

¹¹ Prema kazivanju Drage Vukušića, bilo je tu nekada 15 – 20 krava, isto toliko mula i tko zna koliko ovaca i koza. U jesen, tj. krajem listopada, kreću natrag u zaselak Vukušiće, podno gradine Tulac.

soba), pokrivene valovitim salonitom. Segmenti žlijeba vidljivi su iznad ulaznih vrata i prozora, te predstavljaju zapravo njihovu zaštitu. Šterne pred kućom nema, jer se ne pije voda s azbestnog krova. Ovdje se pije "suza Velebita".

"Suza Velebita" nalazi se stotinjak metara sjeverozapadno od kuće. To je prirodno, u stijeni poput glatkog korita formirano udubljenje u koje se slijeva oborinska voda. Propadala je i gubila se tisućama godina, sve dok iz podzemlja nije izvađena zemlja i tako formirana šterna. Duboka je oko 5 m, a koliko je velika, nitko ne zna, jer predstavlja prirodni kraški oblik poput pećine. Za njezino izdubljivanje nije utrošen ni gram eksploziva, već je samo kantama izvlačena zemlja koja se nataložila i ispunila "pećinu". Prije nekoliko godina ulaz je zatvoren, izbetonirano je grlo s poklopcem i lokotom, tako da se sada hladna, meka i vrlo ukusna voda "kala" kantom ili "kalačem".

Ovaj kompleks objekata nalazi se izravno na planinarskom putu koji je u ljetnim mjesecima vrlo frekventan u oba smjera. Dobro je ušćuvan i održavan, a u graditeljskom smislu mjerilom i materijalom uz manje preinake predstavlja izvorni način gradnje velebitskoga kraja. Uz neke izmjene i dorade na postojećim objektima (pokrov), te po potrebi uz obnavljanje nekih ruševnih objekata, ovaj kompleks ima veliki potencijal u službi djelatnosti Nacionalnog parka, bilo da ga se iskorišćuje kao prenoćište, baza nadzorničke službe na terenu, u edukativne ili slične svrhe. Posebnu komparativnu prednost u odnosu na druge lokacije daje mu činjenica da se ovdje još uvijek živi, tj. da pripada Dragi Vukušiću, čovjeku koji je do 1996. vodio meteorološku stanicu na Zavižanu, kojega je tamo naslijedio sin, a i unuk mu je također zaposlen kao nadzornik Nacionalnog parka. Ako je vjerovati iskustvima nekih nacionalnih parkova u svijetu, vrlo su dobri rezultati postignuti tamo gdje je uspostavljena aktivna suradnja s autohtonim stanovništvom, koje se stimulira da podržava ognjište, te da znanjem, iskustvom naraštaja, osjećajem i ljubavlju za svoj kraj pokuša slijediti i unaprijediti nakane i djelatnosti Parka. Izravni je ovo prijedlog Ministarstvu prostornog uređenja i zaštite okoliša da zajedno s upravom Nacionalnog parka poduzme korake u cilju zaštite i obnove ovoga ambijenta, te da time potakne aktivnu suradnju s vlasnicima, a za potrebe nekih od djelatnosti Nacionalnog parka.¹²

¹² Druga je mogućnost ono što je napravljeno za potrebe Velebitskoga botaničkog vrta na Zavižanu, kad je 1968. postavljena drvena kućica, dar prof. Frana Kušana, koja, iako po tipologiji gradnje odudara od lokalnih prilika, i danas služi svrsi i skladno nadopunjuje ambijent Modrić-doca.

GRADNJA NA RUBU NACIONALNOG PARKA, U OKVIRU PARKA PRIRODE SJEVERNI VELEBIT

Na samom rubu Nacionalnog parka "Sjeverni Velebit", na cesti Jablanac – Alan nalazi se Grabarje i zaselak Baričević Pod, nešto podalje Rupčići, te južno od ceste Borovci (ili Borovački Pod), Starčević Pod i Marama. Prateći slojnice, uočljivo je da se sva ta naselja nalaze unutar visinske razlike od 200 metara (Marama 600 m n. m., Starčević Pod 625-650 m n. m., Borovački Pod i Rupčići 725 m n. m., Štokić Pod 750-800, Grabarje 775 m n. m. i Baričević Pod 800 m n. m.). To upućuje na njihovu prirodnu povezanost koja je organiziranjem školstva u 20. st. vjerojatno predstavljala i kriterij za stvaranje zone gravitacije prema školi u Grabarju (osim, naravno, broja učenika).

Grabarje

Grabarje je uglavnom i danas poznato po školi sagrađenoj između dva rata (1936.) i lugarnici, jer je stanovništvo iz kojega su dolazili đaci, uglavnom nastanjivalo okolna sela – Gornje Bilene, Rupčiće, Baričević Pod, Smokroviće, Borovce i Štokić Pod (djeca iz Dundović Poda školu su pohađala sporadično). Zgrada škole sagrađena je uz glavnu cestu Jablanac – Alan, a lugarnica je povučena i ne vidi sa ceste. Škola je građena kao tipski objekt kakve je ondašnja država propisivala i tipizirala za četverogodišnje školovanje u tzv. osnovnoj školi, za određeni broj đaka (27 – 28 učenika) i određeno podneblje. Bila je to zidana i ožbukana prizemnica dvostrešnog krova s tavanom, te prigradenim stambenim objektom. Glavni ulaz u školu bio je sa sjeverozapada, gdje se iz širokog hodnika ulazilo u jedinu učionicu. Krovšte je bilo drveno, pokriveno valovitim salonitom. Učionica je imala daščani pod, a grijala se drvima.

Na jugoistočnom dijelu, uvučen od gabarita školske zgrade nalazio se učiteljski stan. Sastojao se od 2 sobe, kuhinje, smočnice (iz koje se ugrađenim ljestvama penjalo na tavan), te WC-a. Šterne u početku nije bilo, već se voda nosila iz Baričević Poda. Kad je ni tamo nije bilo, nosio se snijeg koji se otapao.¹³

¹³ Prema kazivanju gđe Ruže Knifić rođene Markušić, učiteljice u školi u Grabarju, u razdoblju od 1946. do 1948., na spomen čijeg imena se svaki stariji stanovnik ovoga kraja nasmiješi prijateljskim smiješkom. Uopće. čini se da nema pismenog starca ovdje koji nije bio njezin učenik.

Sl. 5. Ostatci školske zgrade i obnovljen nekadašnji stan učitelja u Grabarju, snimila Helena Knifić Schaps, svibanj 2002.

Danas se može vidjeti ono što je od svega ostalo: ruševina školske zgrade kojoj stoje samo zidovi,¹⁴ obnovljeni i zatvoreni stambeni objekt, te grlo šterne.

Uspoređujući stanje ruševine sa stanjem nekih objekata daleko od glavnog puta, nameće se zaključak da tako temeljito uklanjanje graditeljskih elemenata zgrade nije samo plod vremena već i ljudske ruke. Ni puno stariji, ali sklonjeniji objekti nisu u takvom stanju (o čemu svjedoče i moji opisi). Škola neodoljivo podsjeća na zgrade napuštenih i zatim opljačkanih zgrada logora na Grguru i Golom otoku, koji možda najbolje ilustriraju snagu, sposobnost i temeljitost čovjeka u devastacijskim nagonima.

¹⁴ Takve su ruševine za Domovinskog rata u žargonu nazvane "pepeljarama".

Rupčići, Baričević Pod

U Rupčićima danas "nema nikoga", kako vole kazati stanovnici ovdašnjih sela. Tek tu i tamo netko dođe, obnovi ponešto i "dođe opet kad treba popraviti".

U Baričević Podu, naprotiv, obnovljena je jedna kuća (najbliža cesti), a izgrađena je i nova. Gradio ju je 72-godišnji Milan Baričević,¹⁵ inače već desetljećima stanovnik Rijeke i Zagreba, na svojoj djedovini. Katnica je to s balkonom po cijeloj duljini pročelja obloženog fasadnom i silikatnom opekom, fasadna stolarija ugrađena je purpen-pjenom. Žali se Milan da mu zimi puhovi sve pojedoše, prozore (doprozornike i purpen), namještaj, sve! A i fasada "pije" vodu. U svakom slučaju, kuća mu je prevelika, jer obitelj ne želi "robotovati kućerini" na kojoj stalno treba nešto popravljati, pa se i ne stigne završiti.

Priroda i čovjek očito i ovdje vode rat: priroda pobjeđuje zimi, čovjek kreće u napad ljeti.

Probijanjem zaglavnoga protupožarnog makadamskog puta od glavne ceste Jablanac – Alan postali su lako dostupni zaselci Borovci, Štokić Pod, Starčević Pod i Marama. Cesta Jablanac – Alan napravljena je 1860., a odvojak do sela Borovci u duljini od 2 km probijen je 1936. Nova cesta završena je 2000.

Štokić Pod

U Štokić Podu je, koliko se danas može vidjeti, od petnaestak kuća obnovljeno tek 5 – 6.¹⁶ Neke stare još su u dobrom stanju, ali se ne koriste, a ostalo su ruševine. Uz kuće je počesto iskopan trap (ukopano spremište za krumpir i sl.) dubine ispod granice smrzavanja, sa svojim ulazom i krovicom. Uz jednu poveću prizemnicu nalazi se takav trap dubine oko 2 m (i u boljem je stanju od same kuće).

Zanimljiv je i način na koji stanovništvo ovdje vodu sa krova dovodi do često i nekoliko desetaka metara udaljene šterne. Tu se već vidi utjecaj tržišne ponude i suvremenih materijala. S krova pokrivenog valovitim salonitom voda

¹⁵ I Milan Baričević je nakon rata pohađao školu u Grabarju. Priča kako je učiteljica popodne, nakon nastave, sjedila pred prozorom i "heklala". Uvijek je puno pušila i pritom otpuhivala dimove. Kaže da nikada nije vidio da je netko mogao otpuhnuti takav "rep" kao učiteljica, dugačak sigurno dva metra. Sjeća se toga kao danas, ta mu je slika uvijek pred očima kad se sjeti škole u Grabarju.

¹⁶ Počeo je povratak makar povremenih stanovnika – "vikendaša". Po pisanju prof. A. Glavičića, Štokić Pod je 1967. bio napušten. Obnavljalo se, izgleda, jedino raspelo.

teče u žlijeb od pocinčanog lima, sakuplja se na kraju u lonac-rezervoar iz kojega ide crna armirana cijev promjera oko 1,5" sve do grla šterne. Takvih "bajpasa" ima ovdje nekoliko.

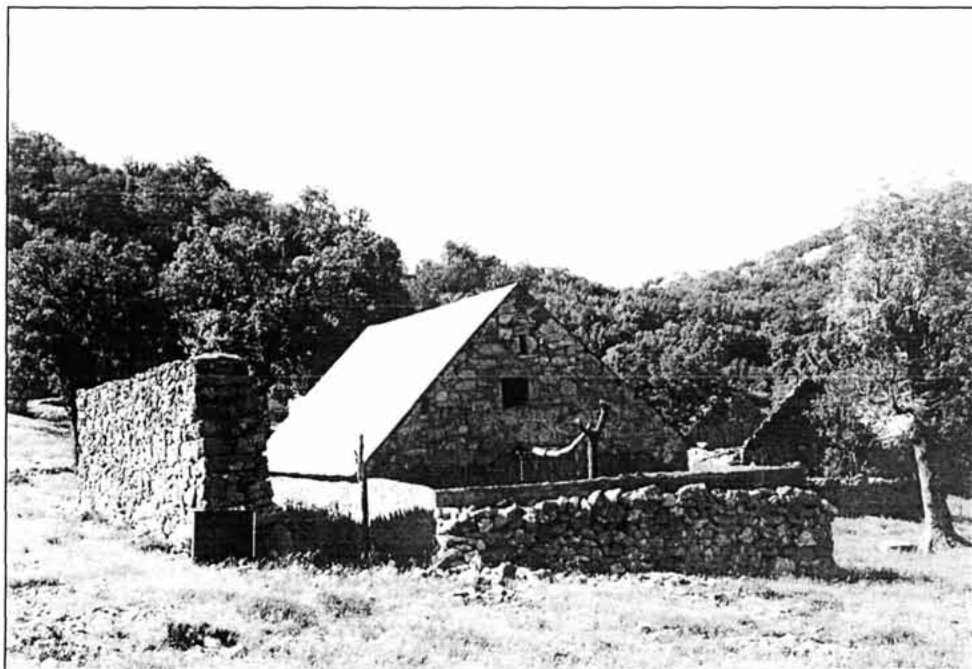
Zanimljiv je nadalje i detalj "urbane opreme" – kamene klupe sa stolom uz stari hrast. Kameni klesanci veličine oko 50 x 40 x slobodno ograđuju deblo i formiraju klupu U-oblika, u sredini koje se nalazi kameni kvadar 70 x 70 x 50 cm kao stol. Zacijelo se ovdje nekada okupljalo za razgovor ili dogovor, a možda se to čini i danas.

Na kraju zaselka je svježe obojen natpis na postolju raspela:

USPOMENA
ŠTOKIĆ – IVAN – PODIGNUTO – 1919
OBNOVLJENO – 1966

Sl. 6. Lijepa kamena kuća s prigradenim dubokim trapom u Štokić Podu, snimila Helena Knifić Schaps, rujan 2002.

Sl. 7. Kuća Mile Borovca s burobranom ili "odbojem", snimila Helena Knifić Schaps, svibanj 2002.

Borovci

Zaselak Borovci naziva se službeno i Borovački Pod, a stanovništvo ga zove i Borova Trnova. Glavni krak ceste zaobilazi selo s desne strane, a odvojak se spušta do kuća razbacanih po prostranom, golom, blagom zapadnom obronku s tek pokojom grupom visokog zelenila. Zanimljivo je da je to prvi zaselak koji nije smješten ispod brda ili na rubu šume, već na čistini i apsolutnoj vjetrometini. Nekada je ovo sve bila šuma, kuće su bile zaštićene. Kad je ona potpuno posječena, morali su se graditi odboji – zidovi koji su štitili od udara vjetra.¹⁷ Samo je manja skupina kuća s pomoćnim objektima zgurana na jugoistočnom dijelu dolca, sa zaleđem visoke bjelogorice i uzvisine kojom se penje cesta prema Starčević Podu. Ostali su objekti nezaštićeni na vjetrometini, ili s "odbojem". Burobran stanovnici zovu "odboj", zbog funkcije odbijanja bure.

¹⁷ Prema kazivanju mještana Ive Borovca.

U Borovcima se, kao i u većini velebitskih zaselaka, može nabrojiti oko 15-ak objekata, orijentiranih prema jugozapadu. Uočljivo je da su neki sustavno nadograđivani i adaptirani, dvostrešnog krova nagiba većinom oko 45°, da je pokrov mijenjan ustaljenim načelom – šindra, lim, valoviti salonit, rjeđe crijep. Pročelja stambenih objekata većinom su ožbukana. Izgrađen je i jedan novi, Mile Borovca. Jedino su pomoćni objekti – štale – ostali u izvornom obliku, s neminovnim dokrpavanjima (limene "zakrpe").

Prva kuća na koju se u zaselku nailazi sa sjeveroistočne strane, jest jednodrvena ruševina bez krova, tlocrtne veličine 6,0 x 3,0 m. Zabatni zidovi upućuju na nagib krova od oko 45°. Na objekt se nastavlja dvorište veličine 5,0 x 3,0 m, ulaza širine 60 cm, što upućuje na to da je u njemu boravilo blago, odnosno da se nekada zatvarao drvenom lesom. S burne, sjeveroistočne strane, na udaljenosti od 1,5 m je odboj, koji se nastavlja u ogradu dvorišta – tora. Kako je kuća na obronku, stražnji je dio ukopan, odboj je podignut na višem dijelu, a međuprostor do kuće zatrpan je kamenom.

Obitelji Mile Borovca danas pripada nekoliko objekata u zaselku: nova katnica u kojoj žive Mile i žena, kuća s odbojem (nekada stambena, gradio ju je njegov otac), dvojna štala, štala s uklesanom godinom, kućica (nekada stambena) s predvrtom, drvenom ulaznom lesom i ogradom, te nekoliko ruševina.

Kuća s odbojem nalazi se na blago kosom terenu, prizemna je, dijelom ukopana, dijelom ožbukana na ulaznom pročelju. Leđima je okrenuta buri, tj. sjeveroistoku, a ulaz je s jugozapada. Krov je dvostrešan, prekriven limom. Na jugoistočnom zabatu je otvor (prozor) za tavan, tj. pod. Kuća ima dimnjak, što nepobitno upućuje na njezin stambeni karakter. U prilično je dobrom stanju, očito je još donedavno bila u funkciji. Sama kuća tlocrtne je veličine 1050 x 560 cm, visine do nazidnice 210 cm na donjem dijelu.

Sa sjeverozapadne strane nalazi se betonirano dvorište ograđeno betonskim zidom obloženim sa sjeverozapadne strane kamenom suhozidom. Veličina dvorišta je 550 x 490 cm, a visina zida je oko 180 cm na donjem dijelu.

Na 1,35 m od stražnjeg zida kuće podignut je burobran – odboj duljine 13,60 m, debljine 1,10 m u bazi, odnosno 0,8 m u vrhu. Visinom od 2,60 m zakriva gotovo polovicu krova.¹⁸ Čvrsti kameni suhozid građen je većim priklesanim rubnim kamenima i sitnijom ispunom. Krajnji kameni su pločasti kako bi nalijekali što većom površinom.

¹⁸ Nije teško zamisliti da se zimi između burobrana i kuće stvaraju zapusi snijega, koji najvjerojatnije mogu u potpunosti ispuniti međuprostor, te tako kuću dodatno zaštititi.

Sl. 8. Detalj kamenog zida – "odboja" uz kuću Mile Borovca, snimila Helena Knifić Schaps, svibanj 2002.

Štalu u prilično dobrom stanju, pokrivenu valovitim limenim pločama, u čiji je sjeverozapadni donji ugaoni kamen "ušpican" natpis 1898 PEREB, gradio je Milin djed Pere Borovac. Neožbukana je, građena ne baš biranim kamenom (sukladno namjeni), obnovljenog dijela zida oko ulaznih vrata iznad kojih je luk od uklinjenog kamena. Ostali otvori na pročelju naknadno su povećavani; postavljena su tu jedna dvokrilna limena vrata s nadsvjetlom, kao i puna dvokrilna limena vrata na zabatu za ulaz na pod.

Ožbukana kućica (nekada stambena) s predvrtom (ili je to manji dolčić?), s drvenom ulaznom lesom i ogradom, najskladniji je objekt i ambijent u Borovcima.

Fina struktura drvenih oblica dviju ulaznih kapija i međukomada ograde sušta je suprotnost masivnom suhozidu na koji se oslanja. Osobito su duhovita rješenja za šarnire (odnosno ležaj za horizontalni dio kapije na vertikalnomu).

Prostor pred prizemnicom obrastao je sočnom mladom zelenom travom, a sama prizemnica, godinama zatvorena i bez funkcije, teško odolijeva vremenu i već jedva drži svoj dvostrešni krov pokriven šindrom, mjestimično dokrpavanom materijalom koji se našao pri ruci, najčešće komadima lima.

Štala uz kuću Matije Borovca također je kamena prizemnica dvostrešnog krova, s vrlo živopisno krpanim asimetričnim ulaznim vratima. Krov pokriven s tri reda šindre (opet dokrpavane limom) znatno je manjeg nagiba nego kod drugih objekata, oko 22°. Iz limenog žlijeba voda otječe na teren (ne vodi se u šternu). Na ovome krovu zanimljiv je pokrov sljemena, izveden preklopljenom šindrom (na većini ostalih krovova ili ga više uopće nema ili je nekada kasnije izveden daskom).

Jugozapadno od kuća nalazi se idilični dolac zvan Borova Trnova ili Dubrava, od mora zaštićen krševitim brijegom Borova glavica.

Priča Mile Borovac da se selo Borovci zove još i Borova Trnova, po lokvi Trnova koja ovdje postoji sa još dva bunara. Danas se oni ne koriste, nego se kišnica s krovova skuplja u šterne.

Pedesetak metara jugozapadno ispod nove kuće Mile Borovca, nalaze se bunari i lokva.

Uz samu branjevinu koja dijeli dolac na obradivu dubravu i put, nalazi se sjeverni bunar, unutrašnjeg promjera oko 5,0 m. Strane su mu podzidane priklesanim kamenom, ograda visine oko 1,0 m, a ulaz ima šest stuba (3 do vode, ostale potopljene). Do bunara se preko branjevine dolazi preko tri kamene stuba visine 20 – 30 cm. Prema kazivanju bunar je dubok 7 m. Ulaz je zapriječen ogradom od pruća.

Južni bunar nalazi se uz sami put, stisnut šumom i obrastao. Uski prolaz kroz ogradni zid vodi do dviju stuba kojima se dopire do vode. Bunar je veličine oko 3 x 2,5 m, nepravilna je oblika. Ograda je kao i kod prvog bunara visoka oko 80 – 100 cm, široka oko 80 cm.

Lokva Trnova smještena je na dnu dolca, široko ograđena zidom. S istočne strane ima blago položeni ulaz za stoku, dok ostali dio ima grubo podzidane stijenke. Ukupna veličina ograđene zone može se procijeniti na 20 x 30 m, dok se lokva nalazi u sredini i varira površinom ovisno o količini vode. Lokva i okolni prostor bogati su vodenim biljem i raslinjem vlažne livade. Stanari pričaju da je lokva zadnji put čišćena kad se radila cesta, do dubine od oko 2,5 m.

Sl. 9. Zaselak Ošulić u Starčević Podu, svibanj 2002.,
snimila Helena Knifić Schaps

Starčević Pod

Starčević Pod je selo južno od Borovaca i sastoji se od dva zaselka, posve različito koncipirana i zasnovana: donji su Petrovići, a gornji Ošulići.¹⁹ Sve su kuće okrenute jugozapadu, a pretežno su zelenilo visoka stabla lipe.

U Ošulićima, većem od dva zaselka, dosta je kuća propalo: ima ruševina, obnovljenih kuća, pa čak i jedna nova. Ambijent je vrlo skladan, kuće su uglavnom katnice, uzdignute od glavnog puta na platou na kojemu se nalazi i šterna. Izgradnja je u nizu, ili slobodno stojeća prilično zgusnuta.

Obitelji Vinka Starčevića pripadaju 3 objekta: stambeni, iza kuće je novija kovačnica, a do nje ruševina stare kovačnice. Vinkov otac Ivan (rođen 1912.) bio je kovač koji je ovdje ručno kovao obruče i razne alate. Jedan nazubljeni obruč još stoji nedaleko od kovačnice, zarastao u travu. Ivanov otac Juraj (Hinković) bio je bačvar, koji je bačve prodavao na Rab.

¹⁹ Prema riječima Vinka Starčevića Hinkovića iz Ošulića, čovjeka od oko 45 – 50 godina koji živi u Rijeci. Kuću obnavlja jer ovdje dolazi u lov. Ošulići se još поближе zovu Hinkovići, po njegovu djedu Hinku.

U ruševini nekadašnje kovačnice nailazimo na dobro očuvani fragment međukatne i krovne konstrukcije, koji neminovno izaziva dilemu – tko tu koga drži, a tko koga nosi. No, sve stoji, i to na stupu na vrh kojega, u rašljama dviju grana, leži stropna greda. Na njoj, pak, na polovici raspona, na oko 80 cm od donjeg stupa stoji gornji, koji drži podrožnicu. Ostatci rogova, letvi i šindre još će koju godinu stajati, a onda će se urušiti.

Nedaleko od kuće Vinka Starčevića je ožbukana obnovljena katnica betonskog krova s vidilicom i znakom HIS iznad ulaznih vrata. Ispred nje je izbetonirana terasa nad grlom šterne, betonskim stolom i klupom od lijevanog željeza s drvenim sjedalom i naslonom. Kuća pripada Zoranu Starčeviću.

U okolici se nalazi još nekoliko vrlo lijepih i održavanih kuća i ambijenata, s grlima šterni, klupama, kamenim pojilima za stoku, širokim kamenim stubama, podzidima zidanim velikim komadima priklesanog kamena. Budući da je teren dosta strm, objekti su prilično visoki (prizemlje, negdje podrum i dvije etaže). Zanimljiv je detalj na jednom pročelju, ispod najgornjeg prozora, gdje je šarenim keramičkim mozaikom ispisano ime kuće: VILA VELEBITA.²⁰

Sve u svemu, vrlo uredan, lijep zaselak, kao stvoren za povratak i život u zajednici, ili pak za neku vrstu turizma. Velika je prednost što Ošulići imaju struju.

Petrovići su posve drugačije zasnovani zaselak od Ošulića. Razbacani po blago nagnutu terenu, nepodzidani, objekti s pomoćnim i gospodarskim prostorima doimaju se kao okućnice bez formirane komunikacije između sebe i prostora okupljanja. Nemaju struju, pa se jedini stalni stanovnici griju drvima, a za osvjjetljenje i rad hladnjaka upotrebljavaju plin.²¹

Osim njihove kuće tu je još i obnovljena kamena katnica jednostrešnog krova blaga nagiba, s kapijom i ogradom iz oblica, sličnom onoj u Borovcima. Njezini vlasnici žive u Rijeci i povremeno ovamo dolaze.

²⁰ Odavde se pruža još jedna od senzacionalnih vizura na Jadran s otocima: vidi se, naime, od Ugljana na jugu do Cresa i Lošinja na sjeveru. Vidjelo bi se i dalje, prema Krku, da se nije ispriječila glavica

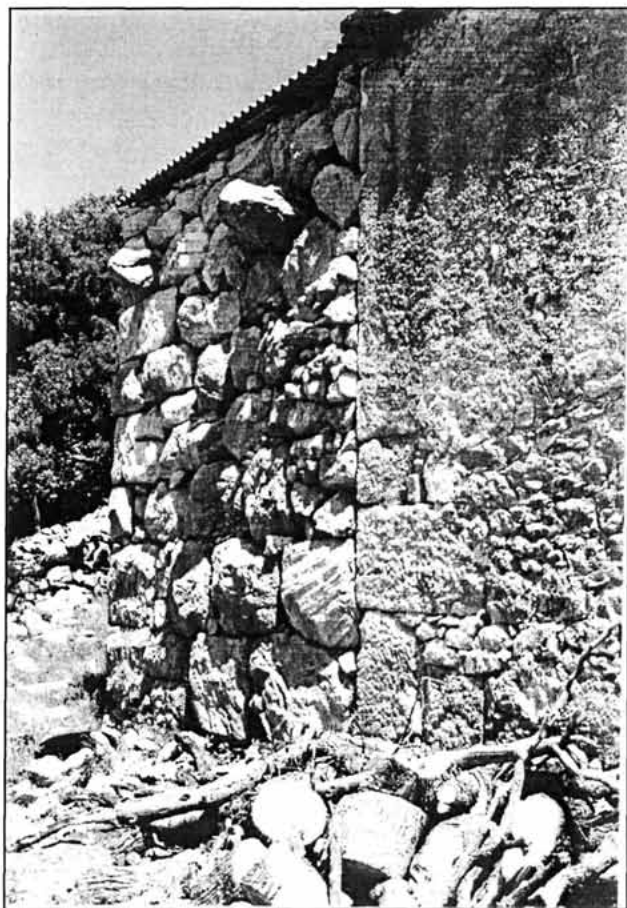
²¹ Branka i Slavko Starčević žive ovdje cijelu godinu, i to već od 1992. Do tada su živjeli u Zagrebu, radili u Exportdrvu, i oduvijek znali da će se ovamo vratiti. U ovom kraju, gdje se svi jednako prezivaju, Slavko nosi nadimak "Katuš", vjerojatno po nekoj Kati. Ona sama nije iz ovoga kraja, rođena je Sabljak, u Modruškim Sabljacima. Ovaj joj je kraj drag kao i rodni, pa se za njega i opredijelila kao za stalno boravište. Posjećuju je braća, od kojih je najmlađi pjesnik. Veliki im je problem to što nemaju struju, pa im je sve teže. Vrijeme provode u radu u i na kući, te u čitanju. Knjiga je u ovoj kući svetinja. Posebno je na nju osjetljiv Slavko, koji ne da da Branka ni prolista novu knjigu prije njega.

Sl. 10. Zanimljiva konstrukcija krovišta ruševine stare kovačnice u Starčević Podu, snimila Helena Knifić Schaps, svibanj 2002.

Stanovnici Starčević Poda svoje groblje smatraju najljepšim na Velebitu. Slika je gotovo nadrealistična: kamena, djelomično ožbukana ograda visine 1 m, željezna kapija, ispred ulaza bor, ispod njega dva željezna držača, poput nogara (na međusobnom razmaku od oko 120 cm, izvedena iz savinute čelične cijevi promjera 4,5 cm, u plavoj boji, sidrena u beton). Prva asocijacija je da se radi o suvremenoj interpretaciji mirila. Najvjerojatnije se na njih ipak postavlja lijes i obavlja služba Božja prije ukopa. Unutar ograde savršeno održavano groblje, puno grobnica od crnog granita, ni jedna zapuštena, umjetno ili svježije cvijeće standardne ponude gradskih cvjećarni. Ako i nije najljepše, onda je sigurno najsličnije gradskim grobljima u Primorju.

Sl. 11. Kuća Ive Matijevića u Marami – tzv. "kuća s kiklopskim zidom" svibanj 2002., snimila Helena Knifić Schaps

Marama

Zaselak znakovita imena Marama nalazi se na desetak minuta hoda od Starčević Poda.²² Otvara se kao pitomi zaselak na obraslom zapadnom obronku, s dominantnim okretištem zaglavnoga požarnog puta.

Prva kuća u Marami na koju se nailazi cestom pripada Ivi Matijeviću. Sastoji se od tri objekta u nizu: štale i dva stambena objekta.

Štala je prvi, prizemni, sjeverozapadni objekt, građen na stijeni bez ukopavanja, s podzidom prema putu. Stražnji dio (prema brdu) ima visinu oko

²² Cijelim putem pogled na osunčani Pag, na prekrasan trolist uvala Svetojanj zaustavlja dah, a uz cestu nas prate fantastični kraški oblici.

280 cm do strehe, a međuprostor između stražnjeg zida i zasječenog obronka zatrpan je kamenom. Podzid prema putu ima visinu od 160 cm od poda štale. Ulaz je sa sjeverozapada. Zgrada je veličine 5,60 x 3,25 m, krov je dvostrešni nagiba oko 35°, pokriven valovitim limom. Zid je kameni, grubo priklesan, neožbukani, s četvorinama veličine i do 65 x 80 x 60 cm. Ispod strehe na jugozapadnom pročelju strše dvije kamene konzole, najvjerojatnije nekadašnji nosači drvenog žlijeba. Konzole su izvedene iz potpuno neobrađenog kamena, s istakom od oko 60 cm.

Na štalu se nastavlja prvi stambeni objekt koji Ive Matijević kani obnoviti. Prizemnica je to s podrumom, veličine 9,30 x 5,60 m. U prizemlje se ulazi stubištem i podestom zidanim neobično velikim priklesanim kamenim četvorinama, veličine 50 x 80 x 60 ili čak 95 x 65 x 60 cm. Stubište je širine oko 1,20 m, sa 8 visina, a visina podesta je 2,0 m. U podrum se ulazi kroz vrata uza sami podest. Krovšte je također nagiba oko 35°, pokriveno valovitim limom (prema jugozapadu) odnosno vučenim crijepom (prema sjeveroistoku). Zidovi pročelja djelomično su ožbukani.

Sl. 12. Kuća s ravnim krovom, svibanj 2002., snimila Helena Knifić Schaps

Drugi stambeni objekt je katnica tlocrtne veličine 5,0 x 5,60 cm, s ulazom s terena. Najvjerojatnije je dolje bila štala, a gore stambeni prostor u koji se ulazilo stubama. Vrata su puna, drvena, nedavno obnovljena, tako da je pogled unutra nemoguć. Krov je na kući također dvostrešni, ali većeg nagiba – oko 50°, pokriven ostatcima šindre, koja u stvari pridržava bitumensku ljepenku. Zidovi pročelja također su djelomično ožbukani.

Niti jedan segment objekta nema žlijeba, niti ostataka kuka, pa se može pretpostaviti da se voda uzimala iz šterne ispod ceste.

Južnije od kuće Matijevića nalazi se skupina od 3 cjeline povezane zajedničkim pristupom i nekom vrstom dvorišta. Sastoji se od gornjeg objekta, samostojeće kuće s ravnim krovom i ruševine nekadašnjeg niza vjerojatno gospodarskih objekata. Situacija je danas izmijenjena zahvatima mehanizacije, tj. nastao je novi kolni pristup do gornjeg niza.

Gornji objekt je prizemnica s dvostrešnim krovom nagiba oko 35°. Dio krova iznad stambenog dijela je obnavljan i pokriven ravnim limenim pločama, a dio iznad gospodarskog dijela ima ostatke šindre na bitumenskoj ljepenci.

Kamenim stubama položenim u teren spušta se do kuće s ravnim betonskim krovom tlocrtne veličine 5,20 x 3,95 m. Katnica je to ili prizemnica s podrumom, ovisno odakle se gleda. U kat se ulazi izravno s terena, kroz vrata na sjeverozapadnom pročelju, koja su za ovdašnje prilike široka. U sredini jugozapadnog pročelja je prozor. Po terenu se spuštaju stube do donje razine podruma, u koji se ulazi na samom rubu jugozapadnog pročelja. Podrum ima još i jedan mali otvor za zrak veličine 10 x 20 cm. Međukatna konstrukcija je drveni grednik i daščani pod. Zidovi su kameni, s bolje obrađenim klesancima na uglovima i uz dovratnik. Ostali je dio pročelja bio žbukan, o čemu svjedoče ostatci materijala. Najvjerojatnije je i ostali dio pročelja nekada bio žbukan, ili je barem za to bio pripremljen, jer su sve kamene četvorine "našpicane", tj. ogrubljene da bi bolje primile mort. Zanimljivost ravnog krova ostat će nerazjašnjena sve dok konačno u Marami ne sretnem nekoga tko se sjeća kada je on nastao i zašto. Ovako izvana, čini mi se da je na drveni grednik (izvana vidljiv ležaj na zidu) i daske jednostavno izlivena tanka betonska ploča s napustom od oko 15 cm uokolo, rubno je napravljen holker prema kamenoj fasadi, a u ploči su izvedeni padovi za odvod oborina. Sve u svemu, elementaran, skladan i estetski zanimljiv objekt.

Gotovo se naslanjajući, nadovezuje se niz od 4 – 5 vjerojatno gospodarskih objekata, od kojih je do danas ostao jedan zabatni zid i nešto međukatne konstrukcije.

Sl. 13. Komplex kuća Mandekića, rujan 2002., snimila Helena Knifić Schaps

Niz se pruža u smjeru sjeverozapad-jugoistok, na zabatu je ulaz na tavan-pod, a ulaz na donjoj razini je nestao u ruševini u žbunju.

Potonja dva objekta objedinjena su dvorištem ograđenim suhozidom (već vrlo ruševnim, možda i utjecaj gradnje ceste), s oko 2,20 cm širokim ulazom koji flankiraju kameni samci. Kao da su ovamo nekada ulazila kola, gonila se stoka i tjerala u štale.

S donje strane ceste nalazi se desetak uglavnom ruševina. Ipak, može se naići i na znakove obnavljanja (jednoj je kući zabatni zid nedavno sazidan opekom). Odbačeni građevni materijal i ostali otpad polako obrasta u korov, kao da čovjek zna da se ne treba truditi oko odvoza. Priroda jača, ona još uvijek sve konzumira.

Jugoistočno od okretišta ceste u Marami, sakriven i prilično nedostupan, nalazi se kompleks objekata neobična sklada, mjerila i ljepote. Možda ga je baš ta izoliranost spasila od sudbine istaknutih i vozilu dostupnih zgrada, s kojih se demontira i odveze sve što se ikako može upotrijebiti.

Sl. 14. Kuće Mandekića – prvi objekt sa šternom, svibanj 2002., snimila Helena Knifić Schaps

Već na prvi pogled očito je da su kuće pripadale bogatijoj obitelji.²³ Uglavnom su kamene katnice dvostrešnog krova, do kojih se pristupa nekad uređenim putem posutim tucanikom, s kamenim graničnicima i podzidanim platoom. Danas je sve obraslo u travu.

Grupu sa sjeverozapada potpuno zakriva zabat i zidina prvog objekta što se pruža se u smjeru jugozapad-sjeveroistok. Krov je potpuno propao, a zid je izveden klesanim i špicanim kamenom, s obrađenim fugama. Kuća je zapravo

²³ Gđa Branka Starčević kaže da su kuće pripadale obitelji Mandekić, a da je zadnja stanovnica, Matija Mandekić, umrla prije nekoliko godina. Otac joj je bio u Americi, pa je slao nešto novaca. Matija je bila neobično pobožna i novcem je obnavljala crkvicu svete Jelene na Mliništu.

prizemnica s potkrovljem, te cijela odaje dojam velikoga gospodarskog objekta s malim otvorima i jednim vratima na razini terena. Na vrhu uzdužnog zida ugrađene su klesane kamene konzole polukružna završetka. Na zabatu je jedan jedini veći otvor, prozor na katu. U produžetku zabata, okomito na jugoistočno pročelje, nastavlja se s jedne strane podzidano stubište širine oko 1,20 m, koje vodi na kat. Tu se nalazi kameno, klesano okruglo grlo šterne, u kojoj ima dovoljno vode. Pod na koji vodi stubište, očito je vrh šterne, jer je ostali dio međukatne konstrukcije sigurno drveni grednik s daskama, potpuno propao. Do sada još u obilascima nismo naišli na šternu koja bi bila integrirana u objekt, a kamoli još i pod krovom i na katu. Na jugoistočnom pročelju, u blizini stubišta, vidljiv je naknadno glinenim žljebnjacima izveden izljev vode s plohe oko grla šterne.

Čeono na prvu kuću nastavlja se u smjeru sjeverozapad-jugoistok druga, katnica, jedina s još dobro očuvanim dvostrešnim krovom pokrivenim sa 4 "šava" šindre. Ispod strehe su 4 kamene konzole, ne tako lijepo klesane kao one na prvoj kući. Zid je kameni, s ostacima te žbuke. Očito se ovaj objekt još donedavno upotrebljavao, a po pročelju bi se reklo da je bio gospodarski, zbog jednih ulaznih vratiju i bez prozora (barem ih nema na jugozapadnom pročelju). Ostalo je, na žalost, obraslo i u ovom trenutku nedostupno.

Treća i četvrta kuća su u nizu, svaka sa svojim ulazom, pomaknuta prema naprijed u odnosu na drugu. Imaju također dvostrešni krov i protežu se u smjeru sjeverozapad-jugoistok. Iako su objema krov i međukatna konstrukcija potpuno propali, unutra su još vidljivi tragovi života: žbuka na zidovima, niše za posude u kuhinji i sl.

U treću se kuću pristupa podzidanim stubištem i podestom širine oko 1,0 m, ispod kojega je lučno podzidani ulaz za podrum. Prava balatura, na kojoj je "ušpicana" godina 1862. Lučni svod prolaza izveden je uklinjenim kamenom. Na kamenom bloku uz ulazna vrata na katu "ušpican" je natpis MANDEKIĆ. Doprozornici su čvrsto ugrađeni i odaju drvo tvrde od uobičajene jelovine, vjerojatno hrast. U njih su uvinuti lijepo oblikovani kovani šarniri i vertikalne željezne rešetke.

Četvrta je kuća u najlošijem stanju, s nejasnom pozicijom ulaza, većim dijelom zarušena.

Ispred četvrte kuće nalazi se srušeni kameni stol s postoljem. Ploha stola ima promjer od 110 cm, debljine je oko 22 cm. Gornja je ploha izravnata, bočno stanjena zaobljena ruba, i grubo obrađena. Postolje čini vrlo grubo obrađena kamena četvorina. Ovako kako stoji, stol izgleda kao da ga je netko pripremio za odvoz, ali ga je u tome omela novoprobijena trasa ceste, koja je u potpunosti onemogućila ulazak traktora ili bilo kakvog drugoga vozila.

Sl.15. Sklop kuće Dragice Babić u zaselku Babići, selo Kamenice, koji polako propada, rujun 2002., snimila Helena Knifić Schaps

Kamenice

Zaselak iznad magistrale (oko 275 m n.m.) u koji se dospijevalo vrlo strmom i uskom cesticom sjevernije od Lukova, predstavlja već naselje primorskog kraja. Sastoji se od dva dijela: Babići i Bulji. U Babićima danas živi još Dragica Babić s gluhim i slijepim mužem, a u Buljima su neki "Nijemci" sagradili dvije nove kuće.

Dragica i muž žive u autohtonom ambijentu, u stambenoj prizemnici pokrivenoj crijepom uz koju je prigradena još jedna, nekada štala, s nešto višim krovom. U produžetku štale su stube kojima se penje na terasu koja se nalazi na šterni. Zanimljiv je detalj žlijeba iza kuće u koji se slijeva voda sa stražnjeg dijela krova. Izveden je kao izbetonirani kanal-rigol na tlu u koji pada kišnica. Na kraju rigola je limeni završetak-lonac, koji opet kanalizira vodu u limeni žlijeb što ulazi u šternu.²⁴

²⁴ Detalj koji nesumnjivo spada u kategoriju "čuda hrvatske limarije".

U produžetku šterne su dva prizemna gospodarska objekta dvostrešnog krova – prvi, kokošinjac pokriven limom, drugi šindrom. Svi su objekti poluukopani u teren.

S donje se strane nalaze još dva pomoćna objekta, od kojih je jedan također pokriven šindrom. Dragica kaže da su nekada svi objekti imali "drveni krov".

Pred prvom kućom u Buljima, dovršenom tek do "prve deke", tek toliko da se u njoj može ljetovati, stoji mercedes njemačkih registarskih oznaka. Bit će to prava ovovremena kuća, sa svim ikonografskim simbolima "moderne hrvatske gradnje". Naravno, uokolo građevni materijal, miješalica, roštilji, alati i sl. Druga je kuća podalje, potpuno dovršena katnica istih stilskih odlika.

PRIMJERI GRADNJE KOJE NE BI TREBALO SLIJEDITI

Izgradnja i obnova prethode povratku te predstavljaju sastavni i neminovni dio napretka i revitalizacije. Nerijetko nose sa sobom i gradnju koja se mora apostrofirati kao loša, precizno rečeno ona predstavlja zagađivanje okoliša građenjem. Prepoznaje se u svakom tipu gradnje (stambene, sakralne, objekata javne namjene) i u svakom segmentu procesa nastajanja (od izbora lokacije, mjerila, kompozicije ili točnije rečeno dekompozicije, građevnog materijala, elemenata dekoracije, kvalitete i zanatske ispravnosti građenja), bilo da se radi o pukoj adaptaciji ili novogradnji.

Stambeni su objekti redovito preveliki, izvan svakog mjerila okolne tradicijske gradnje. Prostorni je to i oblikovni koncept katnice s ruba grada, aplicirane na srušenu djedovinu. Prevelika izgrađenost parcele, balkoni i lođe, stupovi, fasadna i silikatna opeka, "bavarska" fasadna žbuka, popločenja najjeftinijom keramikom (omiljenog uzorka kamena), samo su neki od elemenata građenja neprimjerenih po funkciji te potpuno stranih klimi i graditeljskoj tradiciji. Kako kaže D. Salopek, to su "trojanski konji stilskeg importa".

Među najeksponiranijim objektima javne namjene svakako su Križni put i smještajno-ugostiteljski objekt Svetišta Majke Božje od Krasna u Krasnu, crkvice u Oltarima i novi hotelski kompleks "Zubak" u uvali Žrnovnica.

Uvala Žrnovnica,²⁵ jugoistočno od Svetog Jurja, postala je privatan

²⁵ Prema pisanju Pavla Rogića, Žrnovnica se spominje već u doba Ptolemeja, jer se smatra da je on spominjao potok Tedanij, za koji se osnovano vjeruje da je onaj žrnovnički. Snagom toka pokretao je mlinove po kojima je uvala i dobila ime (uz još Malin, Malinica, Žernovnica) 1251. u ispravi bana Stjepana, kojom se spominje da je to granica do koje je dopiralo zemljište

posjed sredinom devedesetih. Zagrebački poduzetnik gosp. Pavo Zubak podigao je ovdje hotelski kompleks zatvorenog tipa, s pratećim sadržajima. Potpuno negirajući povijesnu matricu, objekt je smješten na zapadnom dijelu uvale, a glavnim je pročeljem (staklenim) okrenut prema sjeveru, tj. pristaništu za brodice. Hvale je vrijedna činjenica da je to jedan od rijetkih revitaliziranih ambijenata u ovom dijelu podvelebitskog primorja, no to je otprilike i sve. Može se spomenuti uklanjanje objekata tradicijske arhitekture (katnice pokrivene kupom kanalicom) koje su još nastanjivali zadnji vlasnici Žrnovnice Modrići, smještenih na istočnoj strani uvale (okrenutih suncu i zapadu, a obronkom zaklonjeni od bure). Objekti su srušeni, nitko za njih nije pitao, nije ih štitio. A bio je to jedan od najljepših očuvanih ambijenata, s ostatkom mlinice, mostićima preko potoka i za ovaj kraj rijetkim slatkovodnim raslinjem (šiblje i šaš, rijetki u ovom, vodom škrtom, kraškom kraju). Umjesto svega toga "divljega", pristupi i okoliš hotela kultivirano su njegovani travnjakom.

Posjed je danas opasan ogradom, te mu je moguće pristupiti uz najavu i odobrenje. Presječen je tako i put što vodi do uvale Duboka s nekoliko sačuvanih objekata, u kojoj se krajem osamdesetih nalazilo uzgajalište salmonida. Oni su danas dostupni samo s mora.

Sakralni objekti i prateći im objekti oblikovno i po smještaju u potpunosti odražavaju devedesete, tj. polupriučenog graditelja impresioniranog "tekovinama" stranih sredina. Ta se praksa na žalost nastavlja i u 21. stoljeću.

Vrhom brda iznad Krasna, na vjetrometini nastaloj krčenjem crnogorične šume (a radi se o Parku prirode Velebit!), na nasipu čiji pokos već godinama čeka da ga nešto obraste, dominira zidana i dijelom betonirana katnica s potkrovljem smještajno-ugostiteljskog objekta uz Svetište Majke Božje od Krasna. Prevelika (s tendencijom daljnjega napredovanja), s ostakljenim otvorima koji su svojom veličinom u potpunoj suprotnosti krovom načičkanim krovnim kućicama (sobe), te sumornim interijerom koji nema predispozicije niti da postane asketski, oživi jednom godišnje, za Veliku Gospu. Dojam upotpunjuju plastificirani fasadni elementi, loše izvedena "bavarska" obrada pročelja, te višestrešni krov pokriven trapeznim limom tamnosmeđe plastifikacije (vjerojatno treba odavati dojam drveta, tj. šindre).

novooosnovanog Jablanca. Od 1660. dugi je niz godina bila u posjedu senjske patricijske obitelji Homolić (o čemu svjedoči kamen s kuće u koji je uklesano ime Homolić), zatim obitelji Carina, obitelji Vidmar iz Sv. Jurja, pa na kraju obitelji Modrić iz Senja. U mojoj privatnoj zbirci videosnimaka postoji i snimak s obiteljskog izleta barkom u Žrnovnicu negdje sredinom 80-ih, koji dosta govori o idiličnim suprotnostima toga tada prilično zapuštenog i neodržavanog posjeda, ali svakako svojevrsnog raja na zemlji. (P. ROGIĆ, 1965).

U istoj maniri podignut je i Križni put uz glavnu pristupnu cestu od Krasna, ali ovaj put s oblogom silikatnom opekom i krovicom pokrivenim glinenim crijepom.

Crkvice u Oltarima, nedavno završena, već je u gradnji upućivala na krajnji rezultat. Krivi odabir lokacije na puno premalom platou uz glavnu cestu ne da se "spasiti" ni "dekoriranjem" ulaznog pročelja, a sve kako bi inače dobro odmjerena veličina objekta dobila na značenju.

Oblikovanje s prevelikim brojem neselektivno odabranih detalja, prekomjerna upotreba dekoracije bez ikakvog komponiranja arhitektonskih elemenata, te neizbježna "bavarska" fasada kao završni sloj, na žalost još jedanput manifestira praksu da objekti koji su dva tisućljeća predstavljali simbol sklada, stila i napretka, postaju patetična kopija loših stambenih objekata, udarajući pečat vremenu i formirajući ukus puka. Treba se zapitati u kojem su omjeru za tu "prosvjetiteljsku" ulogu "zaslužni arhitekti, graditelji i lokalni župnici kao nositelji svih ovlasti u ime Crkve (to više što se dijelom u gradnju ulažu sredstva iz priloga ili donacija vjernika).²⁶

Veliki europski (austrijski) arhitekt Adolf Loos, prateći i analizirajući gradnju u brdima, već je 1915. napisao:

"Ne gradi dekorativno. Te učinke ostavi zidu, gorju i suncu.

Čovjek koji se odjećom dekorira, običan je lakrdijaš. Seljak se ne odijeva živopisno. On to jest."

"Graditi sukladno s prirodom poglavito znači graditi kreativno, ali na najboljim iskustvima, obzirno i mudro u mjerilu, izrazu i odabiru materijala."

"Uvijek i svagdje treba glasati za razvoj i napredak. Svako graditeljstvo, a osobito arhitektura, velika su obveza svakog naraštaja, jer predstavlja baštinu koja ostaje potomstvu."

I opet jedna parabola A. Loosa iz 1915.:

"Budi iskren. Priroda priznaje samo istinu.

Dobro prihvaća mostove rešetkaste čelične konstrukcije, a ne podnosi one s gotskim lukovima, puškarnicama."

²⁶ Da je i 20. stoljeće dalo bisere suvremene sakralne arhitekture u planinskom području, pokazuje i Svetište Majke Božje Sljemenske na Medvednici, rad arhitekta Jurja Denzlera. Kreiranjem arhitekture prirodnih zakona i humane poruke prof. Denzler je stvorio veliko djelo nevelikih dimenzija, prepuno simbolike i organski izraslo iz vlastita tla.

Sl. 16. Novoizgrađena crkvice na raskrižju u Oltarima, kolovoz 2002., snimila Helena Knifić Schaps

Zaključak

Ustvrdila bih na kraju:

- Sve što je priroda, ima svoj red i ritam, svoje zakonitosti rasta, starenja, propadanja, raspadanja, samočišćenja.
- Sve što je ruševina uzrokovana vremenom, ostavlja tragove propadanja, isprana je kišom, išibana vjetrom, snijegom i ledom, spržena suncem – nema ni boju ni miris, doseže čistoću petrificiranog materijala.
- Mjesto gdje čovjek boravi prolazno, povremeno ili stalno, prepuno je tragova i znakova, odbačenih predmeta, građe i materijala.

Sl. 17. Objekti u Jovanović Padežu ponavljaju i nastavljaju tlocrtnu matricu i mjerilo tradicionalne gradnje, listopad 2002., snimila Helena Knifić Schaps

Kako u okviru zaštićenih prirodnih područja ostvariti trajnu zadaću arhitekture kao estetske namjere za stvaranjem boljeg životnog okruženja ljudi,? Treba odgovoriti na neka pitanja:

- Koji je "odnos snaga" u zaštiti prirode od čovjeka prema zaštiti prirode za čovjeka?
- Da li i kako pospješiti povratak življa?
- Je li moguća revitalizacija graditeljske baštine?
- Kako zaustaviti propadanje tradicijske gradnje?
- Kako se othrvati poplavi arhitektonskih nakarada u pogledu dimenzioniranja, funkcionalne organizacije, primjene materijala, oblikovanja i neprožimanja prirode s artefijelnim prostorom?
- Kako potaknuti potencijalnog graditelja na primjenu tehničkih rješenja suvremene graditeljske prakse, prilagođenih klimatskim datostima, oblikovnim i ambijentalnim kvalitetama?

- Kako stvoriti uvjete da nova gradnja ne postane puko oponašanje i kompiliranje zadanih elemenata tradicijske pučke arhitekture?
- Kako opravdati činjenicu da se uvođenjem planova i kriterija gradnje ukida postojanje pučke gradnje kao takve?

Postoji zasigurno još mnogo pitanja koja traže odgovor.

Završila bih ovaj pregled obilaska terena u godini 2002. parafrazirajući D. Salopeka jednim apelom:

Nemojmo dopustiti da stanje dematerijalizirane svijesti otkloni potrebu za predmetom, da nam dovoljna postane tek informacija o njemu.

Literatura

- Alojz CRNIĆ, Prinosi za goransku etnografiju, monografija *Gorski kotar*, Delnice, 1981.
- Aleksandar FREUDENREICH, *Narod gradi na ogoljelom krasu*, Zagreb – Beograd, 1962.
- Ante GLAVIČIĆ, Izvještaj III. naučne ekskurzije u sjeverni Velebit, *Senjski zbornik*, 3, Senj, 1967-1968.
- Ante GLAVIČIĆ, Jedna pučka predaja, *Senjski zbornik*, 4, Senj, 1970.
- Vladimir GVOZDANOVIĆ, *Starohrvatska arhitektura*, Zagreb
- Vicko IVANČEVIĆ, Velebitski botanički vrt, *Senjski zbornik*, 24, Senj, 1997.
- Fran KUŠAN, Velebitski botanički vrt, *Senjski zbornik*, 4, Senj, 1970.
- Adolf LOOS, *Regeln fuer den, der in den Bergen baut*, 1913.
- Andre MOHOROVIČIĆ, Razvoj nastamba i naselja, monografija *Otok Susak*, Zagreb, 1957.
- Pavle ROGIĆ, Naseljenost velebitske primorske padine kroz historiju, *Senjski zbornik*, 1, Senj, 1965.
- Aldo ROSSI, *Arhitektura grada*, Zagreb, 1999.
- Davor SALOPEK, *Arhitektura bez arhitekta*, Zagreb, 1974.
- Sena SEKULIĆ GVOZDANOVIĆ, *Arhitekt Juraj Denzler*, Zagreb, 2000.

BAU IM NATURPARK "VELEBIT" UND IM NATIONALPARK "SJEVERNI VELEBIT"
(NORDVELEBIT)

Zusammenfassung

Im Laufe des Jahres 2002. wurden die Lokalitäten innerhalb der Grenzen des Nationalparks "Sjeverni Velebit" (Nordvelebit) (auf dem Bergsteigerweg Zavižan – Donja Klada) und der Ansiedlungen am nördlichen Rande des Parkes besucht. Die Besuche wurden in der Organisation der Senjer Museums-gesellschaft, bei Unterstützung der Architektenklasse der Kroatischen Architektenkammer und Bauingeniere (Förderung der Fachtätigkeiten). Die im Jahre 2002. angefangenen Forschungen streben nach Konstatierung des Standes des Baufundus und Forschung der Merkmale des Baustyls und des Milieus der Volksarchitektur in den Ansiedlungen des Velebit, des vorvelebitischen und Küstengebiet sowie des Hinterlandes von Senj. Die Teilnehmer waren Prof. Ante Glavičić, Prof. Darko Nekić, Darko Tomljanović und zeitweilig Darinka Brusić. Sie besuchten einige Objekte der Volksarchitektur (Borovci, Starčević Pod, Štokić Pod, Marama, Baričević Pod, Kamenice, Babrovača, Jovanović Padež) und bezeichneten auch andere Bautypen: Sennereien (Babić und Modrić), Quellen und Brunnen (Žive Vodice, Borovci), Regenwasserbehälter ("Suza Velebita" in Babrovača), Hegewälder (Weg Zavižan – Gornja Klada), Schulbau (in Grabarje), Sakralbau (Oltari, Krasno) und Gaststätten.

THE CONSTRUCTION INSIDE THE NATURE PARK "VELEBIT" AND THE NATIONAL
PARK "NORTH VELEBIT"

Summary

During the 2000 were visited all the localities within the boundaries of the National Park "North Velebit" (hiking trail Zavižan – Gornja Klada) and settlements on the marginal parts of the Park within the boundaries of the north part of Nature Park "Velebit". The trip was organized by the Senian Museum Society, supported by the Croatian Chamber of Architects and Engineers – Class of the Architects (funds intended for the promotion of the professional activities). The aim of the exploration, which started in 2000, is to establish the condition of the construction fund, then the investigation of the characteristics of various objects and the area surrounding them, specially as regards popular architecture on Velebit and its littoral side, and also the area beyond a coastal district of Senj. The following persons took part in that trip: prof. Ante Glavičić, Darko Tomljanović and occasionally Darinka Brusić. Beside the popular residential architecture objects (Borovci, Starčević Pod, Štokić Pod, Marama, Baričević Pod, Kamenice, Babrovača, Jovanović Padež) were noted also some other types of the construction like dwellings (Babić and Modrić dwellings), water-springs and water-wells (Žive vodice, Borovci, cisterns ("Suza Velebita" at Babrovača), fenced areas (the footpath Zavižan – Gornja Klada), but also public school (Grabarje), sacral (Oltari) and catering objects (Žrnovnica, Krasno).